

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Петко Петков
за дисертационния труд на
Галина Радева Никодимова на тема:
„Константин Петкович като езиковед и лексикограф“
за присъждане на образователната и научната степен „доктор“
Професионално направление: 2.1. Филология
Научна специалност: Български език
Научен ръководител: проф. д-р Лилия Илиева

Научният труд на Галина Никодимова съдържа общо 279 страници, от тях 258 с. текст, 10 с. библиография и 11 приложения.

Работата е поделена на Увод (с. 5 – 83), I глава „Константин Петкович като езиковед българист“ (с. 84 – 100), II глава „Константин Петкович като лексикограф“ (с. 101 – 155), III глава „Лексикални пластове в речника на К. Петкович – домашни думи“ (с. 156 – 231), IV глава „Лексикални пластове в речника на Константин Петкович – даети думи“ (с. 232 – 253), Изводи и заключения (с. 254 – 258).

В Увода се очертава времето, през което живее и твори К. Петкович – това е епохата на Българското възраждане, излагат се предметът, целите и задачите на изследването, както и методологическите принципи, върху които почива. Като основна цел на дисертацията си Г. Никодимова вижда: „...да се направи анализ от различни гледища на лексикографския материал в Речника на К. Петкович и да се очертае този труд като едно от стъпалата в развитието на българската лексикография в периода на Възраждането“ (с. 6), а осъществяването ще мине през следните етапи или задачи: „да се очертаят възможно по-цялостно животът, дипломатическата кариера и научните занимания на К. Петкович; да се представят научни доказателства в полза на твърдението за българския произход на фамилията, както и за научната и литературната дейност на К. Петкович, които са пряко свързани със съдбана на България; да се изследват възгледите на К. Петкович за българския език; да се изследва Речникът на К. Петкович от гледна точка на макро- и микроструктура и да се потърси мястото му в българската лексикография; да се изследва лексикалният материал от етимологична гледна точка, като се очертаят лексикалните пластове в него; да се съпостави с познатите на науката речници от XIX в.; да се съпостави лексикалният материал в речника с лексиката от речника на Найдено Геров като свидетелства за езиковото строителство през епохата на Възраждането. Последната от тези задачи, за съжаление, в работата не е реализирана, лексикалният инвентар на речника на Петкович не е сравнен с речника на Геров, а това би могло да доведе до любопитни изводи. Като резултат от тези задачи работата изглежда достатъчно научномотивирана и многообещаваща.

К. Петкович е една изключително интересна, високо образована и одарена личност, която взима участие и в българския културен живот през епохата на Възраждането. Константин е роден в Башино село до Велес в Македония. За началното му образование не

се знае нищо определено. Получава добро образование в Ришелъовския лицей и в семинарията в Одеса, Руската империя, а по-късно учи и завършва славянска филология и политически науки в Университета в Санкт Петербург. К. Петкович е първият дипломиран български филолог и това като че ли е достатъчно да му се посвети дисертация у нас. С него науката за българския език, българската палеославистика и етнография ще придобият ново лице и нови хоризонти. За огромно съжаление филологическото дело на К. Петкович у нас е почти непознато. Той навлиза в различни полета на българистичното филологическо дирене и се изявява и като първия български диалектолог, очертал българското езиково землище и направил основна подялба на българските диалекти, важни наблюдения върху българския език Петкович публикува и като бележки към превода си на студията на Миклошич върху българския език. К. Петкович е първият наш професионален палеославист, работил непосредствено в книгохранилището на Зограф. Той е и талантлив и наблюдателен етнограф, описал българските сватбени обичаи, и може да се смята за родоначалник на българската етнография. Нека не забравяме, че той е и поет, който има своето – скромно, но достойно – място в българската литература.

Като езиковед Петкович се появява в контекста на възникващата по негово време академическа славистика в Русия. През първата половина на XIX в. славистиката се развива под силното влияние на набралата скорост по това време германистика и в духа на романтизма. Нормално е по това време интересът ѝ да е насочен към опознаването на славянството в неговото географско, конфесионално и политическо многообразие. В славистичната катедра на Санктпетербургския университет Петкович среща И. Срезневски и двамата започват научно сътрудничество, в резултат на което младият студент се захваща с подготовката на българско-руски речник. Този речник има за цел да представи българското словно богатство на славистичната публика, да представи българския език в кръга на славянските езици, да покаже българския език и в неговия балкански контекст. В този смисъл трудно може да се защити мнението, че речникът на К. Петкович е етап от развитието на българската възрожденска лексикография. Речникът остава в ръкопис, остава в архива на Петкович и не оказва никакво въздействие върху книжовния живот и книжовноезиковите процеси в България около средата на XIX в. Нещо повече, той едва ли е бил използван и от своя поръчител Срезневски при неговите занимания с българския език. Въпреки това речникът на К. Петкович е исторически факт, той отразява възгледите на автора си за българския език и проучването му безусловно е от изключително значение за нашата българистика.

В Увода са представени накратко основните етапи от живота на К. Петкович, изложени са данни за семейството, образованието и студентските му години, проследено е неговата обиколка на славянските земи през 1852 г., срещите и контактите му с видни радетели на славянското единство, по-нататък е проследена дипломатическата му кариера и творчеството му като дипломатически чиновник във Видин, Дубровник и Бейрут. С редица документи, основа при очертаване на портрета на К. Петкович, дисертантката се е сдобила при непосредствената си работа с архива на Петкович и при посещението си при

неговите наследници. Част от тази документация е приложена във факсимиле в края на дисертацията.

В първата глава от дисертацията са разгледани езиковедските приноси на К. Петкович. Те са извлечени основно от бележките, с които Петкович снабдява своя превод на Фонетиката на българския език от Ф. Миклошич, както и от бележките, описващи българския език, към стихотворението „Българска девойка и нейзината клетва“, публикувано в Зора Югословенска в Загреб. В тези бележки Петкович очертава българското езиково землище и представя причините, довели до диалектното членене. Тук той излага и своите наблюдения върху диалектното членене и описва детайлно двете основни наречия – източното и западното, като дава и признаците на всяко от тях. Тук той сочи рефлексите на предната носова гласна, рефлексите на задната носовка, правилото на ятовия преглас в източните говори, редуцията на неударените гласни, като подчертава, че тя засяга в различна степен и двете основни български наречия. При разглеждането на езиковедските приноси на К. Петкович Галина Никодимова поставя акцент върху факта, че авторът осъзнава дълбокото единство на българските наречия, като по този начин изгражда основата на теорията на българския език. „Може да се допусне, казва тя, че тази теория е и в основата и на начина, по който е структуриран материалът в неговия речник.“

Втора глава представя К. Петкович като лексикограф. Инициативата за този речник идва от И. Срезневски. Идеята очевидно е била славистичната общност – при оскъдицата от български лексикографски пособия в оная епоха – да бъде по-цялостно запозната с българския език. По това време българският език все още няма стандартизирана форма, което е било сериозно препятствие при изграждането на национална образователна система, национална култура, а малкото едноречни или двуезични речници са изобилствали с регионализми и църковнославянизми, което днес безспорно е любопитно за филолога, но е било сериозна пречка при съставянето на помагала за чуждоезиково обучение. Обратното – съставянето на помагала за изучаването на български език за чужденци - е било теоретически или практически невъзможно или почти невъзможно. Така чак до 70-те години на XIX в. българският език е бил по отношение на света една езикова екзотика, а усилията за налагането на езиков стандарт са били първостепенна задача на нашата интелигенция. В този смисъл работата по съставянето на един – двуезичен в случая – речник е предполагала и сериозна езиковедска компетентност при определянето на понятието български език. К. Петкович пристъпва към задачата си не особено подготвен, като в процеса на работата успява да развие и изгради своите филологически възгледи. Работата по речника задълбочава и разширява неговите теоретични позиции и го изгражда като филолог.

Галина Никодимова вижда речника на К. Петкович като „Двуезичен малък речник, отразяващ лексиката в определен период от развитието на езика“. Речникът е „синхронен а не исторически... Той е лингвистичен речник. Речникът на Петкович е нормативен за разлика от тезауруса. Петкович съставя речник, който е общ, а не специален или диференциален“.(с. 128).

Речникът на К. Петкович е останал в ръкопис. Той е заведен в архива на Петкович и не е бил публикуван. Причините за това са неизвестни. Любопитно е обаче, че Петкович не се разделя с него. Никодимова прави повърхностно археографско описание на ръкописа, но читателят на труда ѝ не остава с впечатлението, че тя е работила непосредствено с него.

В словника на речника се наброяват 2271 лексикални единици, някои от тях останали лексикографски необработени, други с доста богата информация, част от тях и днес могат да представляват интерес за етнографската култура на българите. Как е бил подбиран лексикалният материал, имало ли е специална програма, кои са били източниците – това са все въпроси, на които на този етап не може да се отговори. При липсата на езиков стандарт в речника попада лексика от западните български говори, но се среща лексика и от източните говори – възможно е Петкович в Петербург да е ползвал за информатори свои съотечественици. Правописът в речника също е колеблив, ориентиран е повече към фонетичния, отколкото към историческия принцип, но за крайния резултат все пак ми се струва възможно влияние да е оказал и руският правопис.

В работата на Никодимова речникът на К. Петкович е разгледан от гледище на произхода на лексиката. Най-многобройната група съставят думите от домашен произход. Тук те са представени с формата си при Петкович, с руското съответствие, което той е дал, а допълнително са съотнесени със Старобългарския речник, като е представена думата, която Никодимова открива като съответствие там. Към някои от думите К. Петкович е посочил и съответствието в Клоцовия сборник, с изданието на който той е разполагал.

В IV са разгледани заетите думи. Те са обособени в следните групи: османизми (думи, навлезли от арабски, персийски или турски), думи от гръцки произход, думи от латински произход, думи от други езици (италиански, немски, унгарски). Към тази лексика е приложен и един доста адекватен анализ, който представя авторката като добър езиковед. Посочени са и тематичните групи, в които може да се подреди лексикалното градиво на речника на К. Петкович.

В края на работата са поместени изводи и заключения, които произтичат от направения анализ и в които е собственият научен принос на дисертацията.

В библиографията са представени 123 заглавия и 15 лексикографски справочника.

Ето в какво виждам приносите на работата на Г. Никодимова:

В работата за пръв път се прави опит да се очертае портретът на К. Петкович – учен, книжовник и руски имперски чиновник, първият дипломиран български филолог. Разгледани са приносите на К. Петкович за българското езикознание, в частност за българската диалектология. Като езиковед Петкович работи за представянето на българския език в Русия и в славянския свят, за показване на диалектното му разнообразие и единство, а чрез своите текстове косвено взима страна по наболелите по негово време въпроси за книжовния език и за българския правопис.

С речника си К. Петкович се опитва да представи лексикалното богатство и разнообразие на българския език. За съжаление този опит е останал в ръкопис и славистиката се сдобива с речник на българския език в резултат от делото на Н. Геров. (И другият забележителен речник на българския език, дело на о. Неофит Рилски, за най-

голямо съжаление остава в ръкопис, а днес дори не може да се събере в пълния си обем – жалко за труда на Неофит, жалко и за българския език!) В работата на Никодимова речникът на К. Петкович се разглежда на фона на останалата българска лексикография, като се прави опит той да бъде съизмерен с нея. На този фон делото на Петкович силно изтъква, а неговият филологически опит дава и ново лице, но и ново предизвикателство пред българската лексикография.

В речника на К. Петкович голям дял заема лексиката от македонските говори. С малко въображение бихме могли да си представим, че ако беше публикуван, речникът можеше да отвори широко вратата за западните диалекти към книжовния език и тогава българският език можеше да изглежда и по друг начин. (Това, разбира се, е от сферата на фантастиката) Във всеки случай представянето на този речник пред българската научна публика е вече един сериозен принос на Г. Никодимова.

Речникът на К. Петкович е проучен с оглед на неговия състав. Преобладаващата лексика е от домашен произход, но са разгледани и заемките - от балканските езици – османотурски, гръцки, румънски и други. Прави впечатление ограниченият брой османски заемки и начинът на тяхната адаптация в български. В този си вид речникът не включва книжовна лексика и по този начин дава някаква представа за състоянието на народния език през това време. В този смисъл изследването на Г. Никодимова придобива значение и дава адекватна картина на българския език към средата на XIX в. Сравнението на лексикалния материал с лексиката на старобългарския език може да бъде надежден аргумент в полза на твърдението за българския характер на староцърковнославянския език – нещо отдавна доказано, но и до днес поставяно под съмнение от недобросъвестни или некомпетентни слависти.

Досега речникът на К. Петкович е бил изследван единствено от гледната точка на скопския македонизъм. Работата на Никодимова категорично отхвърля фалшификациите в тези интерпретации и предлага българистичния подход с уважение към научната и фактическата истина.

В приложенията към работата са представени новооткрити документи, които имат важно значение за историята на българската наука и в частност на българското езикознание.

Изводите към работата са ясни, точни и научно обосновани.

Забележки:

Могат да се направят сериозни забележки към стила на работата. При евентуална публикация трябва да се отстранят досадните повторения, биографичните бележки могат значително да се съгъстят.

В анализа на лексиката не е отчетено повторението на думите от самия Петкович, което също е необходимо да се отстрани. Работата със старобългарския материал също трябва да се прецизира – в редица случаи могат да се намерят по-точни съответствия на думите. Задължително е да се отстрани замяната на ж с ъ, което е повсеместно.

Сред източниците на Петкович са били и Дакославянските грамоти на Венелин, което не е отчетено в работата.

Сред турските заемки е включено руба, което може да се приеме още за старобългарско или поне за среднобългарско.

Като латинска заемка е посочено дъска, а фактически латинският е само посредник, както и германският, при приемането на гръцката дума.

Думата карта, която Никодимова не е определила (с. 248), си има своя етимология и тя води към немски, латински и гръцки, сродна е с хартия.

Будят недоумение някои твърдения на Никодимова, напр.: „Речникът на К. Петкович акцентира вниманието на ползвателя към домашната лексика. Темата е изключително сериозно изследвана от...“ (с. 252) или „Трудът на К. Петкович е създаден в период, когато все още научната мисъл е далеч от идеята за едноезичен речник на българския език“ (с. 252) (а Геров, а Н. Рилски?).

В работата се предполага, че К. Петкович би могъл да е ползвал Лексикона на Миклошич. Със сигурност не го е ползвал, тъй като Лексиконът се появява 20 години по-късно.

Авторефератът към дисертацията на Г. Никодимова съдържа 39 страници и в него работата е представена достатъчно пълно.

Г. Никодимова е определила своите научни приноси в седем пункта. Те съвпадат и с моите наблюдения.

Темата за К. Петкович като езиковед и лексикограф е докладвана на два научни форума (единият в странство), като по нея са подготвени две публикации:

1. Галина Никодимова. Три документа, свързани с жизнен път на българския възрожденец Константин Петкович - В: Езиков свят -Orbis Linguarum 2018/1, стр. 97-101.
2. Лилия Илиева, Галина Никодимова. Константин Петкович и българското езиковедие. - Студия, приета за печат в списание „Български език“.

Работата на Галина Никодимова е написана в съответствие с научните изисквания. Тя представя Константин Петкович като езиковед и лексикограф цялостно и пълно, лексикалното му дело е показано в съответствие с българската филологическа традиция. Пълнотата на изследването отговаря на изискванията за дисертация за присъждане на научната и образователната степен „доктор“. Препоръчвам на уважаемото научно жури да присъди на дисертантката тази степен.

29.08.2018 г.

доц. д-р Петко Петков